

PALEO- AKTUEEL

ARCHEOLOGIE IN 1996

8

RuG

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1997, Vakgroep Archeologie, Rijksuniversiteit Groningen

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RuG

Omslag: opgraving van het poortgebouw van het blokhuis te Stavoren, pp. 124-128

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen
mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien

Inlichtingen: Vakgroep Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90 367 0632 7

PALEO-AKTUEEL

8

redactie

Mette Bierma

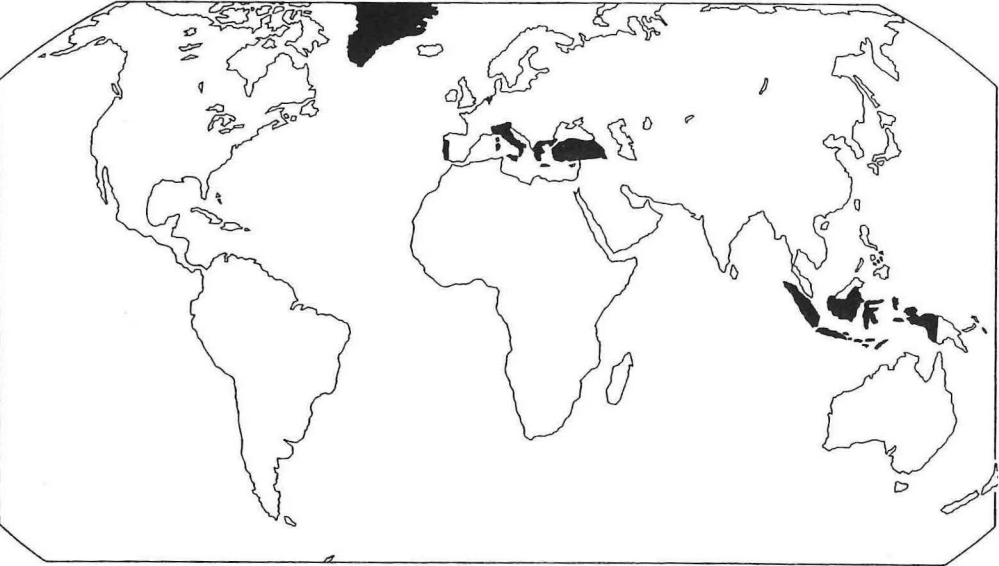
Jurjen M. Bos

Otto H. Harsema

Vakgroep Archeologie

Groningen, 1997

In deze aflevering: Griekenland, Groenland, Indonesië, Italië, Nederland, Portugal, Turkije.

In deze aflevering uit Noord-Nederland: 1. Delfzijl; 2. Lageland; 3. Haren; 4. Jelsum; 5. Wijnaldum; 6. Rewert; 7. Leeuwarden; 8. Stavoren; 9. Rijs; 10. Oldeholtwolde; 11. Anlo; 12. Gasteren; 13. Balloo; 14. Rolde; 15. Borger; 16. Darp; 17. Meppen.

INHOUD

L.J.M. VAN ES & K. WALCH Een vondst van reuzenhert bij Delfzijl (Gr.)	9
G.J. BARTSTRA Het Toaliaan	11
D. STAPERT & L. JOHANSEN Het <i>ANALITHIC</i> -project en de werktuigen van Oldeholtwolde (Fr.)	15
D. STAPERT & G.R. BOEKSCHOTEN Ruimtelijke patronen rondom de haard van Oldeholtwolde (Fr.)	20
L. JOHANSEN & D. STAPERT Vuurmakers uit paleo-Eskimonederzettingen in West-Groenland	24
M.J.L.Th. NIEKUS, J.P. DE ROEVER & J.L. SMIT Een vroeg-mesolithische nederzetting met tranchetbijlen bij Lageland (Gr.)	28
S. BOTTEMA & A. WALSWEEER De hazelaar, gesponsord door het klimaat of door de mens?	33
H. BUITENHUIS Asıklı Höyük: vroege domesticatie en veeteelt	38
J.N. LANTING & A.L. BRINDLEY Dateringen voor oorsprong en verspreiding van de Europese boomstamkano	43
J.N. LANTING Het zogenaamde hunebed van Rijs (Fr.)	47
A.L. BRINDLEY Het gebruik van megalietgraven in Noord-Nederland	51
A.D. NEVES ESPINHA Megalithische monumenten in Évora-Reguengos de Monsaraz (Port.)	55
F.A. VEENMAN Landevaluatie in de Pontijnse regio (Zuid-Latium, Italië), dateringsproblemen rond een bronstijd-akkerbouwfase	59
M. KLEIBRINK Weven voor de godin: een labyrint	63

M. ESSINK	
De vondstcontext van bronzen speerpunten, dolken, zwaarden, messen en hals- en armringen uit Noord-Nederland	68
M.J.M. DE WIT	
Een aantal bijzondere Drentse grafvondsten uit de vroege en midden-ijzertijd	71
W. PRUMMEL & M.C.V. VINK	
Dierenbotten uit Argos op het voormalige BAI in Groningen	74
E.J. DROST	
Nederzettingen en landschap in het stroomgebied van de Astura, Zuid-Latium, Italië	79
P.A.J. ATTEMA, A.J. NIJBOER & G.J.M. VAN OORTMERSSEN	
Romeinse kolonisatie ten zuiden van Rome (3), het aardewerkonderzoek	84
Y. DIJKSTRA, H.R. REINDERS, V. RONDIRI & Z. MALAKASIÓTI	
Van Duivelsberg tot Rode Rots: de survey van 1996 in de vlakte van Almiros (Griekenland)	89
H. WOLDRING, R.T.J. CAPPERS & H.R. REINDERS	
Veldwerk in de vlakte van Antiochië	93
S. BOTTEMA, A. SARPAKI, H.R. REINDERS & N. MACGILLAVRY	
Minoïsch Kreta en de uitbarsting van Santorini	97
J.M. BOS, J. SCHEFFER & J.H. ZWIER	
Een terpzool bij Rewert (gem. Littenseradiel, Fr.)	100
C. VERMEEREN & J. SCHELVIS	
Ondernemers in archeologie. Een factor van belang binnen het Nederlandse archeologische bestel	102
J.T. ZEILER	
Offers en slachtoffers. Faunaresten uit de Fortunatempel te Nijmegen (2e eeuw n.Chr.)	105
J.M. BOS & A.J. NIJBOER	
Koninklijke patronage: de edelsmid van Wijnaldum (Fr.)	108
A.J. NIJBOER & C. TULP	
De vloer van een smidse te Wijnaldum (Fr.)	111
D.A. GERRETS	
Waarom was de eigenaresse van de fibula van Wijnaldum een koningin?	115
H.A. GROENENDIJK, P.B. KOOI & M.J.L.Th. NIEKUS	
Een Olde Hof te Haren (Gr.)	118

A. JAGER	
Camminghaburg te Leeuwarden en Dekemastate te Jelsum (Fr.)	121
A. UFKES	
Het archeologisch onderzoek van het 'Blokhuys' te Stavoren, gem. Nijefurd (Fr.)	124
J.M. BOS & G.J. DE LANGEN	
Prospectie, tussen drijfzand en beleid: Stavoren (gem. Nijefurd, Fr.)	129

Voorwoord

Deze achtste aflevering van *Paleo-aktueel* geeft een eerste indruk van enige van de onderzoeksactiviteiten van de vakgroep Archeologie van de Rijksuniversiteit Groningen in 1996.

Een belangrijke gebeurtenis voor het onderzoek in dat jaar was ook de toewijzing van twee grote projecten door de Stichting voor Historische Wetenschappen van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek. Het Italische project hangt nauw samen met het werk dat door P.J.A. Attema en anderen in deze en eerdere *Paleo-aktueels* is beschreven. Dit onderzoek wordt samen met de Vrije Universiteit uitgevoerd. Het andere project, samen met de Universiteit van Amsterdam over de opkomst van het Friese koninkrijk, is voortgekomen uit de opgravingen in Wijnaldum, waarover eveneens uitvoerig is bericht.

In totaal zullen acht promotie-onderzoekers en twee post doc-onderzoekers de gelederen van de drie instituten komen versterken.

Paleo-aktueel houdt U op de hoogte.

VELDWERK IN DE VLAKTE VAN ANTIOCHIË

H. Woldring, R.T.J. Cappers en H.R. Reinders

Inleiding

De Orontes (Arabisch: Nahr al Asi) volgt een opmerkelijke koers. Deze rivier ontspringt in het noordelijke deel van het Libanongebirge, dicht bij de plaats Baalbek, stroomt vervolgens zo'n 300 km parallel aan de Middellandse Zee in noordelijke richting en maakt ter hoogte van Antakya, de provinciehoofdstad van Hatay, Zuid-Turkije, een scherpe wending westwaarts om na ca. 50 km bij de kustplaats Samandağ in zee uit te komen. De oorzaak van dit verloop is een langgerekt gebergte, de Aj Jibal As Sahiliyah, een voortzetting in noordelijke richting van het Libanongebirge, dat een rechtstreekse waterafvoer richting zee verhindert.

Weinig kilometers ten noorden van Antakya, het vroegere Antiochië, voegen zich twee rivieren bij elkaar, de Karasu Çay en de Nahr 'Afrin, die als één rivier in de Orontes uitkomen. Op de plaats waar de Karasu en Nahr 'Afrin samenvloeien vinden we op de meeste kaarten nog het Amuq of Amiq Gölü, het meer van Antiochië (fig. 1). Drainage maakte een einde aan haar bestaan, waardoor het nu een weinig opvallend deel van de Amuqvlakte vormt. Dit intermontane afwateringssysteem is enerzijds ingesloten door het westelijke Amanusgebirge, anderzijds door bergachtig reliëf nabij de Turks-Syrische grens in het oosten.

De Amuq is een immens landbouwgebied, waar vrijwel alleen katoen verbouwd wordt. Tijdens onze aanwezigheid was het gebied bezaaid met tentenkampen, tijdelijke verblijven van katoenplukkers, die in deze tijd van heinde en verre komen voor wat extra verdiensten. Ze komen echter vooral uit Sanliurfa, een stad zo'n 300 km naar het noordoosten. Bij deze verhuizingen gaat het hele hebben en houden mee, kinderen, honden en pluimvee inclusief. Het zijn vooral vrouwen die het werk doen, vaak onder toezicht van een man met geweer. Dit laatste niet zozeer om de vrouwen in het gareel te houden, als wel om opvliegende of overkomende

vogels af te schieten.

Al in de jaren '30 werd in de vlakte archeologisch onderzoek verricht door R.J. Braidwood en zijn medewerkers. Tussen 1932 en 1938 zijn o.a. 178 sites, uiteenlopend van neolithicum tot Byzantijns, geïnventariseerd.

Het enorme archeologische archief was voor wetenschappers van het Oriental Institute van de Universiteit van Chicago (Tony Wilkinson, Aslihan Yener) aanleiding het onderzoek weer op te pakken. Sinds 1995 worden weer archeologische en *environmental* surveys gedaan, nieuwe sites geïnventariseerd en opgravingen verricht (Yener & Wilkinson, 1996). Een heikel punt vormt de bescherming van de sites, die verbouw van katoen in de weg staan. Deze plant stelt hoge eisen aan bodem en klimaat en kan zelfs in het Middellandse Zeegebied lang niet overal verbouwd worden. Dit maakt dat de grondprijs voor Turkse begrippen erg hoog is. Met Aslihan Yener kwamen we na wat rekenwerk tot een hectareprijs tussen f 20.000,- en f 25.000,-. Geen wonder dat boeren proberen hun areaal desnoods illegaal uit te breiden. Volgens Aslihan Yener zijn er alleen al in het afgelopen jaar een tiental sites onder de ploeg verdwenen....

Hoe is het meer ontstaan?

Leonard Woolley heeft gesuggereerd dat het meer is ontstaan na de aardbeving die in 551 AD Antakya verwoestte en waarbij de waterafvoer van de Orontes door losgeraakte rotsmassa's zou zijn belemmerd. Deze conclusie was gebaseerd op de ontdekking van restanten van Hellenistische, Romeinse en Byzantijnse bouwwerken, die Woolley in de jaren '30 vanuit een boot in het twee meter diepe heldere water had waargenomen.

Uit de eerste onderzoeksresultaten van de campagne in 1995 komt echter naar voren, dat het ontstaan van het meer mogelijk niet een plotselinge gebeurtenis was, maar vooral het

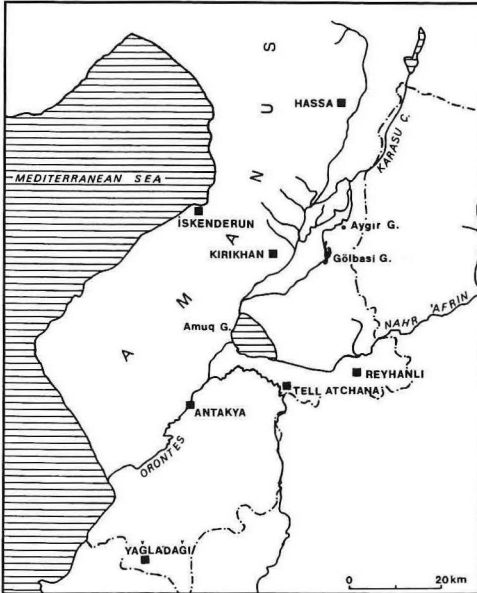
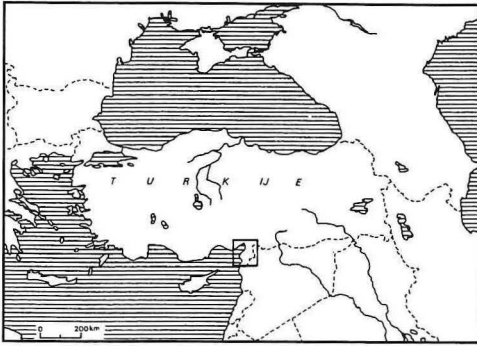

Fig. 1. Positie van de boorlocaties in de vlakte van Antiochië.

eindresultaat van een geleidelijke vernatting van de vlakte, zoals de volgende punten aangeven:

- a) in de loop van duizenden jaren heeft in het stroomgebied van de Orontes aanzienlijke accumulatie van materiaal plaatsgehad. Bij Tell Atchana (fig. 1) konden we in de steilkant van een drainagekanaal ongeveer 4,5 m alluviaal sediment bemonsteren dat hier sinds het chalcolithicum (ca. 3000 BC) is afgezet. Door deze sedimentopbouw zijn delen van de Amuqvlakte verscheidene meters beneden het niveau van de huidige rivier komen te liggen;
- b) de huizen van een site aan de noordoost-

rand van het vroegere meer (Qara Tepe, midden 2e millennium BC) zijn opgetrokken van twee soorten *mudbrick*. Het ene type is roodbruine geoxideerde aarde, afkomstig van goed ontwaterde bodems. Het andere bestaat uit kleine zoetwaterslakken bevattende grijze klei, dus afkomstig uit een veel natter gebied. Dit duidt op het bestaan van moerassige *wetlands* naast drogere plaatsen;

c) Tell al-Hijar is een lage, twee hectare grote site op de voormalige meerbodem. "Only an ant could seriously describe this site as a tell", aldus Tony Wilkinson in *News and Notes* 148 (1996) over de circa een meter hoge site. Niettemin is hier vrijwel permanent bewoning geweest vanaf de vroege bronstijd tot en met de vroeg-Islamitische periode. Chalcolithische en waarschijnlijk neolithische bewoningssporen zijn aangetroffen op de vlakbij gelegen site AS 181.

Wilkinson concludeert uit deze gegevens, dat het waterpeil in het Amuqbekken vanaf neolithicum/bronstijd geleidelijk moet zijn gestegen door de steeds meer belemmerde waterafvoer via de Orontes. Door deze ontwikkeling ontstond tenslotte in het lage centrale deel van de vlakte het meer, dat gezien de vroeg-Islamitische bewoning van Tell al Hijar pas in de 8e-9e eeuw zijn grootste omvang kan hebben bereikt.

De afzetting van sediment in het stroomdal van de Orontes is mogelijk het gevolg geweest van ernstige erosie door grootschalige houtkap. In de heuvels en bergen ten oosten en ten zuiden van de Amuqvlakte is ertswinning en -smelterij in de Romeinse tijd een omvangrijke industrie geweest, die daar toen al heeft geleid tot volledige kaalslag.

Boringen

Grote of plotselinge veranderingen in de vegetatie zijn vaak waarneembaar in pollendiagrammen; de bovengenoemde grootschalige ontbossing zou bijvoorbeeld een afname van de bomen in de pollensom moeten laten zien. Om een gedetailleerd beeld te krijgen van de regionale (en lokale) vegetatiegeschiedenis zijn door ons op verzoek van Tony Wilkinson en Aslihan Yener een aantal boringen in deze regio uitgevoerd.

Na een verkennende tocht werd als eerste het reeds vermelde stand profiel in een drainage-

kanaal bij het gehucht Atshana bemonsterd. Aansluitend werd vanaf een horizontaal vlak verder geboord tot een totale diepte van 4,50 m.

Een tweede boring vond plaats in het centrale deel van de Amuq, bij de Amerikanen bekend als *the pond*, dat de laatste moerassige plek in het gebied zou zijn. Deze met onduidelijke bedoelingen gecreëerde 'kuil' is ontstaan door de bovenlaag van ca. 1 m uit te graven en de grond er als een dijk omheen te leggen. Hier werd ongeveer 3,60 m taai klei geboord. Om de bovenste meter te complementeren werd besloten een plek te zoeken waar de toplaag nog *in situ* was. Deze vonden we aan de voet van de dijk van het Afrin drainagekanaal, slechts enkele honderden meters van *the pond*. De afsluitende boorkern op 5 m diepte bevatte zandig schelpenrijk materiaal, volgens Tony Wilkinson een *fossil beach*.

Behalve het eigenlijke Amuq Gölü bevinden zich in het stroomgebied van de Karasu nog enkele kleinere meren, zoals het nietige Aygir Gölü dicht bij Yalankoz. Een boring hier leverde bijna twee meter blauwe en bruine klei op, de laatste steeds met veel oxidatieplekken. Dorpelingen vertelden dat de vrouwen in het dorp zo'n 50 jaar geleden de blauwe klei als haarwasmiddel gebruikten.

De meest interessante boring, althans wat lengte en soort sediment betreft, komt van het zuidelijker gelegen Gölbasi Gölü. Dit meertje is de zuidelijke punt van een langgerekt noord-zuid gesitueerd gebied met rivierklei-afzettingen. Dit gebied is aan de westkant afgesloten door een dijk waarlangs aan de 'binnenzijde' een klein, maar turbulent zijriviertje van de Karasu stroomt, dat het meer van water voorziet. Het meer zelf, omzoomd door brede rietkragen, ligt in een halve cirkel om een *outcrop*. Op de kleibodems aan de noord- en westkant van de *outcrop* bepalen moerasvegetaties met voornamelijk lisdodde (*Typha latifolia*) het beeld. Een prachtig gebied!

Aan de rand van het water werd bijna 15 m diep geboord. Deze diepte komt merkwaardigerwijs exact overeen met de 15 m die lokale vissers voor het meer aangeven. Het sediment bestaat voornamelijk uit gele, bruine, blauwe en zwarte kleien. Gezien de aard van het sediment lijkt hier langdurige sedimentatie te hebben

plaatsgevonden. Om duidelijkheid te krijgen omtrent de ouderdom zijn twee monsters ingeleverd voor een ^{14}C -datering.

Huidige vegetatie

Van de oorspronkelijke vegetatie in de vlakte is weinig over, vooral doordat akkerbouw de bovenaan voert. In de delen met permanent hoge grondwaterstanden zullen in voorbijgaande tijden moerassen zijn geweest. Nabij rivieren en meren hebben 'Auenwald'-achtige rivierbossen met elzen, es, populier en lianen als wilde druif waarschijnlijk het landschap bepaald. Volgens Zohary (1973) domineert de Taboreik (*Quercus ithaburensis*) van nature de drogere delen van de vlakte.

Ook de noordelijke en oostelijke bergen in het Turks-Syrische grensgebied zijn grotendeels ontbost en kaal. Dit geldt niet voor het Amanusgebergte dat de vlakte aan de westkant flankiert. Hier domineren coniferenwouden. Oeroude imposante ceders zijn in de bergen boven Hassa waargenomen door Aslihan Yener. Een excursie met dit doel mislukte deels door tijdgebrek. In de lagere regionen boven Hassa zagen we met dennenbossen (*Pinus brutia*) begroeide hellingen (gedeeltelijk aangeplant). Slechts een paar honderd meter hoger zijn het cederbossen zover het oog reikt, incidenteel vergezeld van enkele jeneverbessorten (*Juniperus oxycedrus* en *J. drupacea*). Het meest voorkomende loofhoutgewas is hier *Styrax officinalis*, blijkbaar geen favoriet doel van de kudde geiten die we hier tegenkwamen. Behalve *Styrax* werd hier en daar een wintergroene eik (*Quercus calliprinos*) en een enkele mastiekboom (*Pistacia* sp.) gesignaleerd.

Zohary constateert een reeks boomsoorten in de Amanus (beuk, haagbeuk, iep, linde, hulst, es, esdoorn etc.) die hun hoofdverspreiding in de Pontische bergen of Centraal-Europa hebben, in gematigde neerslagrijke gebieden dus. Dat ze ook in de (klimatologisch mediterrane) Amanus voorkomen, komt vooral door de relatief hoge neerslaghoeveelheden (ca. 800 mm per jaar).

Maquis, secundair mediterraan struikgewas dat vaak opslaat waar het oorspronkelijke bos verdwenen is, komt in de oostelijke Amanus weinig voor. Wel frequent aanwezig is *Sarcopo-*

terium spinosum, een kussenvormende stekelige verwant van de kleine pimpernel (*Sanguisorba minor*), die verregaande degradatie van de vegetatie aangeeft. Deze bruin-grijsgetinte opvallende verschijning is onder meer prominent aanwezig in de lagere ontboste heuvels ten westen van de weg Antakya-Kirikhan.

Wilde granen

De bergen in dit gebied zijn onderdeel van een gordel van bergketens die zich vanaf Israël en Libanon in een boog via het zuiden van Turkije tot ver in Iran uitstrekken, de zogenaamde 'Fertile Crescent'. De aanwezigheid van uitgestrekte velden met wilde tarwe en gerst wordt gezien als de belangrijkste aanzet tot een sedentair bestaan van de prehistorische mens 10.000 jaar geleden.

Om deze granen eens met eigen ogen te zien en om referentiemateriaal te verzamelen werd in gezelschap van onze Turkse tolk en archeoloog Murat Üslü een tocht door het Yağladağ-gebergte ondernomen. Hier is maquis wél wijdverbreid met o.a. bezembrem, laurier, steenlinde, myrte en wintergroene eiken als *Quercus calliprinos* en *Q. boissieri*, enz., maar wilde tarwe en gerst werden niet aangetroffen. In de grensplaats Yağladağ waar we verzeild raakten, verklaarde een deskundige van een landbouwkundig instituut dat wilde granen hier zeker voorkomen, maar herkenbaar alleen in het voorjaar (april-mei) als ze in de aar staan. De zaden kiemen na de eerste regen in oktober waarna in het vroege voorjaar de cyclus wordt voltooid met bloei en zaadvorming. Mensen woonachtig nabij de driesprong Antakya-Iskenderun-Kirikhan (Amanus) wezen bij navraag enthousiast op de hellingen achter hun huis. Dáár stonden ieder voorjaar wilde tarwe en gerst...

Enfin, één onzer (R. Cappers) heeft hier een weekendtas vol referentiemateriaal verzameld. Ook elders is door ons veel referentiemateriaal verzameld, zoals zaden, pollen en oppervlaktemonsters, zaken die van belang zijn voor het onderzoek van opgravingsmateriaal uit het Midden Oosten en meer specifiek voor de pollenanalyse van de boringen uit het Amuqgebied.

Summary

The genesis of the former Amuq lake (Hatay, southern Turkey) is not fully known. A theory is that felling of forest since the Neolithic or Bronze Age led to aggradation of sediment along the banks of the Orontes, which gradually restricted drainage. There was also a general increase in the level of floods and together these two factors led to the development of the lake.

The low, but large site Tell al-Hijar is situated within the main body of the former lake. The site had been occupied since the Bronze Age, the final occupation being of Early Islamic date. The latter suggests that the lake did not attain its maximum extent until after the 8th/9th centuries AD.

¹⁴C datings and detailed knowledge of the vegetation history might help to answer the question when and how the lake evolved. Therefore corings for palynological research have been carried out in the former lake and in some lakes (Aygır Gölü, Gölbaşı Gölü) near the Turkish-Syrian border.

Literatuur

Zohary, M., 1973. *Geobotanical foundations of the Middle East*. 2 vols. Stuttgart etc.

Yener, K.A. & T.J. Wilkinson, 1996. *The Amuq Valley projects, 1995* (= News and Notes Nr. 148, Bulletin of the Oriental Institute). Chicago.

Algemene informatie Amuq Plain: mond. med. Tony Wilkinson, Aslihan Yener (Oriental Institute, Chicago).